

Izvorni znanstveni rad
UDK: 94(497.5 Dubrovnik)
323.17(091)
DOI: <http://doi.org/10.21857/y54jof603m>
Primljeno: 31.3.2016.

ETNIČKI I POLITIČKI IDENTITET PREDMODERNOG DUBROVNIKA OD 14. DO 17. STOLJEĆA*

LOVRO KUNČEVIĆ

SAŽETAK: Cilj članka je ispitati način na koji su predmoderne Dubrovčani razumjeli odnos svog političkog identiteta, tj. pripadnosti gradu-državi, i svog etničkog identiteta, tj. pripadnosti zajednicama poput "Ilira", "Slovinaca", "Dalmatinaca" ili "Hrvata." Prvi dio teksta upozorava na dva temeljna načina na koje su Dubrovčani razlikovali ove "zamišljene zajednice", a to su drugačiji kriteriji pripadnosti svakoj od njih, te različite normativne implikacije ovih kolektiviteta. Drugi i zaključni dio teksta posvećen je međudnosu političke i etničke pripadnosti, pokazujući da su te dvije vrste identiteta funkcionirale komplementarno i bez konflikta.

Ključne riječi: Dubrovnik, srednji vijek, rani novi vijek, identitet, etnicitet

Keywords: Dubrovnik, Middle Ages, Early Modern Period, identity, ethnicity

Uvod

Polazište ovog teksta je, zapravo, truizam: identitet pojedinca nije monolitan, nego višestruk i kompleksan.¹ Točnije rečeno, pojedinci se definiraju kroz

---

* Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom br. 5106.

¹ Tekst je dopunjena i značajno prerađena verzija eseja objavljenog na engleskom jeziku: Lovro Kunčević, »Civic and Ethnic Discourses of Identity in a City-state Context: The Case of Renaissance Ragusa.«, u: *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, ur. Balázs Trencsényi i Márton Zászkaliczky. Leiden: Brill, 2010: 149-177.

pripadnost različitim “zamišljenim zajednicama,” koje su utemeljene na faktorima poput religije, jezika, političkog okvira, socijalnog položaja, profesije itd.² Ta višestrukost pripadanja - ili na drugi način, pluralitet identiteta - jasno je vidljiva kod predmodernih Dubrovčana. Kad se pogledaju primjeri iz dubrovačkih dokumenata, situacije u kojima su Dubrovčani progovarali kojim kolektivima pripadaju, pokazuje se široka lepeza “zamišljenih zajednica.” Najveća po teritorijalnom opsegu i populaciji vjerojatno je bila religijski definirana “kršćanska republika” (*respublica christiana, christianità*), koja je obuhvaćala sve katoličke prostore, a ponekad i prostore drugih kršćanskih konfesija.³ Izrazito prostrane i inkluzivne bile su etničke zajednice pod imenima “Slavena”, “Ilira”, “Dalmatinaca” ili “Hrvata”, utemeljene na faktorima poput jezika, teritorija ili običaja.⁴ Uža teritorijem i populacijom bila je politička zajednica grada-države, definirana državnom jurisdikcijom, ali i brojnim općim mjestima o podrijetlu, slobodi, društvenoj slozi ili kulturnom značaju

² Pojam zamišljene zajednice je, naravno, posuđen iz klasičnog djela B. Andersona (Benedict Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga, 1990). U ovoj studiji koristim ga da bih naglasio da se bavim zajednicama u smislu kulturnih konstrukata, a ne objektivno postojećih društvenih realnosti. Drugim riječima, tema ove studije zapravo su načini zamišljanja zajednica u predmodernom Dubrovniku. Iz tog su razloga imena zajednica (kada se misli na zajednice kao kulturne konstrukte u predmodernim dokumentima) u ovom tekstu konzistentno navođena u navodnicima.

³ O “kršćanskoj republici” u dubrovačkim dokumentima vidi: Ivana Brković, »Vrijednosne konotacije povijesnih prostora u dubrovačkoj književnosti 17. stoljeća.« *Hvar City Theatre Days* 35 (2009): 264-265; Ivana Brković, *Semantika prostora u dubrovačkoj književnosti 17. stoljeća*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, doktorska disertacija, 2011; Lovro Kunčević, »Retorika granice kršćanstva u diplomaciji renesansnog Dubrovnika.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 48 (2010): 1-34. Za ideju *respublica christiana* općenito vidi: Giulio Vismara, *Impium foedus: le origini della respublica christiana*. Milano: A. Giuffrè, 1974; Jean Rupp, *L'idée de Chrétienté dans la pensée pontificale des origines à Innocent III*. Paris: Presses modernes, 1939; Franklin Le Van Baumer, »The Conception of Christendom in Renaissance England.« *Journal of the History of Ideas* 6 (1945): 131-156.

⁴ Suvremena teorijska literatura o predmodernom etničkom identitetu je ogromna, pa samo upućujem na dragocjene preglede na hrvatskom jeziku: Zrinka Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2008: 18-50; Zrinka Blažević, *Prevođenje povijesti: teorijski obrati i suvremena historijska znanost*. Zagreb: Srednja Europa, 2014; Mladen Ančić, *Što 'svi znaju' i što je 'svima jasno': historiografija i nacionalizam*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009: 9-21; Vjeran Katunarić, *Sporna zajednica - novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, 2003: 150-180; Neven Budak, »Etničnost i povijest.«, u: *Etničnost i povijest*, ur. Emil Heršak. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, 1999: 11-24; Emil Heršak, »Etničnost u prošlosti.«, u: *Etničnost i povijest*, ur. Emil Heršak. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, 1999: 25-35. Najvažnija studija predmodernih etničkih identiteta

Dubrovnika.⁵ Konačno, ispod razine pripadanja gradu-državi, pojedinci su se definirali kroz pripadnost brojnim užim zajednicama, poput *universitates* dubrovačkog distrikta, staleža, bratovština ili pak pojedinih plemićkih rodova.⁶

Ostavljajući po strani brojna šira pitanja o strukturi dubrovačkog identiteta i njegovim mijenama kroz vrijeme, ovaj tekst je pokušaj da se adresira jedan uži, ali relevantan problem. Njegov cilj je istražiti načine na koje su renesansni Dubrovčani razumjeli odnos između dvije vrste ovih “zamišljenih zajednica”: između političke zajednice dubrovačkog grada-države i etničkih zajednica poput “Slovinaca”, “Ilira”, “Dalmatinaca” ili “Hrvata.” Drugim riječima, ovaj esej je pokušaj da se rekonstruira kako su Dubrovčani shvaćali odnos između svog političkog i etničkog identiteta - što je za njih značilo biti “Dubrovčanin”, a što je značilo biti “Slovinac”, “Ilir” ili “Hrvat”?

Iako se odnos između te dvije vrste pripadnosti rijetko eksplicirao u dubrovačkim dokumentima (to jednostavno nije bilo potrebno), nema sumnje da su

---

na prostoru suvremene Hrvatske je Z. Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*. Treba spomenuti i opsežnu, ali na mnogo načina problematičnu studiju: John V. A. Fine Jr., *When Ethnicity did not Matter in the Balkans. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2006. Za argumentiranu kritiku vidi: Neven Budak, »Kako se doista s jugonostalgijačkih pozicija može negirati hrvatska povijest ili o knjizi Johna V. A. Fine Ml. *When Ethnicity did not Matter in the Balkans. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*, Ann Arbor: The University of Michigan Press 2006, 652 str.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 41/1 (2009): 487-495.

⁵ Za specifičan identitet Republike vidi: Lovro Kunčević, *Mit o Dubrovniku. Diskursi o identitetu renesansnoga grada*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2015; Zdenka Janeković-Römer, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999, *passim*, osobito 13-40. Identitet dubrovačkog grada-države pripada u istu grupu fenomena poput mnogo poznatijih artikulacija mletačkog i firentinskog političkog identiteta, odnosno “mita o Veneciji” i firentinskog *civic humanism* (dvije egzemplarne i već klasične studije su: Edward Muir, *Civic Ritual in Renaissance Venice*. Princeton: PUP, 1981. i *Renaissance Civic Humanism: Reappraisals and Reflections*, ur. James Hankins. Cambridge: CUP, 2000).

⁶ Ovaj tip identiteta u predmodernom Dubrovniku najslabije je istražen. Vrijedni uvidi o socijalnom i obiteljskom identitetu nalaze se u: Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode: passim*, 13-40, 274-289, 325-362; Zrinka Pešorda-Vardić, *U predvorju vlasti. Dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku i Hrvatski institut za povijest, 2012: 89-96. Najmanje su istraživane artikulacije lokalnih identiteta, ali nema dvojbe da su takvi identiteti bili itekako prisutni, osobito kod otočnih zajednica poput Lopuda ili Lastova. Za sjajan primjer specifičnog lopudskog identiteta i njegovo kontrastiranje s dubrovačkim identitetom u Držićevom “Dundu Maroju” vidi: Marin Držić, *Djela*, ur. Frano Čale. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979: 386-388.

Dubrovčani jasno razlikovali ove dvije vrste zajednica. To je očito već na razini njihove narativne reprezentacije, prvenstveno u historiografiji i književnosti. Naime, svaka od tih zajednica imala je zaseban mit o porijeklu, opisivana je kroz vlastite specifične tope, a prostori koje su zauzimale zamišljeni su posve drugačije.⁷ No osim te najočitije razine, politička i etnička zajednica razlikovane su na još barem dva važna načina. Prvo, drugačiji kriteriji primjenjivani su da bi se odredila pripadnost pojedinca svakoj od njih; drugo, njihova politička važnost i dužnosti njihovih pripadnika shvaćani su na različite načine. Sve u svemu, osnovna poanta ove studije jest da je u renesansnom Dubrovniku biti “Dubrovčaninom” (*Raguseus, Raguseo*) značilo nešto bitno drugačije od bivanja “Slavenom”, “Dalmatincem”, “Ilirom” ili “Hrvatom” (*Sclavus, Schiavone, Illyricus, Dalmata* itd).⁸

Na kraju ovih uvodnih razmatranja potrebno se ukratko osvrnuti na jedno staro i delikatno pitanje, a to je pitanje o etničkoj pripadnosti predmodernih Dubrovčana. Iako su dosadašnje studije o tom pitanju donijele važne uvide, kao i dosta nepoznate građe, često ih je obilježavao isti metodološki nedostatak. Koliko god bogata bila njihova argumentacija (a ona se uglavnom sastojala od jezičnih analiza, isticanja državno-pravnih i kulturnih veza te ispitivanja etnonima u dubrovačkim dokumentima), na kraju se razmatranje svodilo na dilemu jesu li se Dubrovčani osjećali dijelom hrvatskog ili srpskog protonacionalnog

⁷ O različitim načinima narativne reprezentacije ovih zajednica, vidi: L. Kunčević, »Civic and Ethnic Discourses of Identity.«: 163-167.

⁸ Ovo pitanje nije sustavno istraživano u hrvatskoj historiografiji, a iznimka su dvije vrijedne studije: Josip Vrandečić, »Dalmatinski gradovi između regionalizma (*ius soli*) i hrvatskog nacionalizma (*ius sanguinis*). Teritorij kao čimbenik samoidentifikacije u dalmatinskim protonacionalnim ideologijama.« *Glasje* 5/9 (1998): 52-79; Z. Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*: 121, 123, 131-132, 188, 190, 212. Ove teme se dotiče i Michael B. Petrovich, »The Croatian humanists: cosmopolites or patriots?« *Journal of Croatian Studies* 20 (1979), dostupno na: <http://www.studiacroatia.org/jcs/20/2002.htm> (pristupljeno 28. ožujka 2016). Najvažnija strana studija (inspirativna, iako se teško složiti s mnogima od iznesenih teza), jest: Maurizio Viroli, *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism*. Oxford: Clarendon Press, 1995. Za neke analogije vidi također: Herfried Münkler, »Einleitung.«, u: *Nationenbildung. Die Nationalisierung Europas im Diskurs humanistischer Intellektueller. Italien und Deutschland*, ur. Herfried Münkler, Hans Grünberger i Kathrin Mayer. Berlin: Akademie Verlag, 1998: 16-17. Treba spomenuti i zanimljiv esej posvećen srodnom pitanju zašto se na temelju snažne tradicije nije formirala moderna dubrovačka nacija: Vlaho Bogišić, »O inzularnosti nesuđene dubrovačke nacije u osam točaka i nekoliko referencija.« Dostupno na: <http://www.matica.hr/kolo/310/O%20inzularnosti%20nesu%C4%91ene%20dubrova%C4%8Dke%20nacije%20u%20osam%20to%C4%8Daka%20i%20nekoliko%20referencija/> (pristupljeno 21. ožujka 2016).

korpusa.⁹ Problematičnost ovog pristupa postaje očita kada se u obzir uzmu tri važne činjenice. Prvo, za predmoderne Dubrovčane “hrvatski” i “srpski” identitet imali su bitno drugačije značenje nego što imaju danas. Ne samo da su označavali drugačije teritorije, populacije i tradicije, nego se nisu nalazili u oštroj opoziciji, čak dihotomiji, karakterističnoj za suvremeno doba. Drugo, hrvatsko i srpsko ime (silno važni u argumentaciji obje strane) u dubrovačkim se dokumentima javljaju relativno rijetko. Radi se o etnonimima koji su apsolutno *marginalni* u usporedbi s daleko češćim slavenskim, ilirskim ili dalmatinskim imenom.¹⁰ Konačno i najvažnije, u dubrovačkim dokumentima

⁹ Nemoguće je ovdje dati pregled brojnih tekstova posvećenih “nacionalnoj” pripadnosti starog Dubrovnika. Za koristan, iako izrazito polemički pregled, vidi: Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici: istine i zablude*. Dubrovnik: vlastita naklada, 2011: 123-175. Korisna analiza srodnih polemika oko pripadnosti dubrovačke književnosti je: Viktorija Franić Tomić, *Tko je bio Marin Držić*. Zagreb: Matica hrvatska, 2011: 122-141. Za širi povijesni i ideološki kontekst vidi: Ivo Banac, »Ministracija i deseckracija: mjesto Dubrovnika u modernim hrvatskim nacionalnim ideologijama i političkoj kulturi.«, u: Ivo Banac, *Dubrovački eseji*. Dubrovnik: Matica hrvatska, 1992: 9-39. Treba spomenuti i recentne rasprave potaknute srpskim prisvajanjem dubrovačke književne baštine, koje su sažete i kritički promišljene u: Mario Grčević, »Lingua serviana i Dubrovnik - O srpskom prisvajanju dubrovačke književnosti: zašto ne stoje argumenti srpskih povjesničara.« *Vijenac* 516–517 (2013): 8–9. Naravno, to što se hrvatska i srpska argumentacija ovdje razmatraju zajedno nipošto ne znači apsolutnu relativizaciju i njihovo izjednačavanje. Nema nikakve dvojbe da su argumenti hrvatske strane bitno ozbiljniji i što se tiče diskurzivnih iskaza pripadnosti i što se tiče državno-pravnih i kulturnih veza Dubrovnika s predmodernom Dalmacijom, Hrvatskom i Slavonijom.

¹⁰ Značenje spomenutih etnonima u dubrovačkim dokumentima nije bilo precizno fiksirano, već se mijenjalo s vremenom i ovisno o kontekstu njihove upotrebe. Treba upozoriti da se slavensko, ilirsko ili dalmatinsko ime ne mogu svoditi na puki sinonim hrvatskog, a kamoli srpskog etnonima. Nema potrebe osporavati neuvjerljivu tezu da je slavensko ime u dubrovačkim dokumentima istoznačno sa srpskim (na primjer: Branislav M. Nedeljković, »Predgovor.«, u: *Liber viridis*, prir. Branislav M. Nedeljković. Beograd: SANU, 1984: XVI-XXIV). S druge strane, daleko je ozbiljnija teza o izrazitoj semantičkoj bliskosti termina hrvatski s terminima slavenski, ilirski, pa i dalmatinski (za mnoštvo primjera vidi: Radoslav Katičić, »‘Slavenski’ i ‘hrvatski’ kao zamjenjivi nazivi jezika hrvatske književnosti.« *Jezik* 36/4 (1989): 97-109; Radoslav Katičić, »Ilirci i Ilirski jezik.« *Forum* 56 (1988): 675-689). Iako su ti termini doista često shvaćani kao sinonimi, ponekad se izrazima “slavenski/slovinski” ili “ilirski” referiralo na teritorije i tradicije koje se nikako ne može ubrojiti u predmoderni hrvatski korpus. Na primjer, termin “slovinski” u baroknoj književnosti Dubrovnika najčešće je označavao čitav slavenski svijet, jer ga pjesnici tog vremena eksplicitno primjenjuju na narod, prostor i/ili jezik koji se proteže od Jadrana do ledenih sjevernih mora (Ivana Brković, »Vrijednosne konotacije«: 262-264). Slično široko značenje mogao je imati i termin “ilirski,” kao što pokazuju sljedeći stihovi Ilije Crijevića: “Tko god živi između dalekog Moskovljanina, / Baltičkog mora i Crnog mora, / Te dalmatinske tople obale, / Vladavinom Ilirije se diči” (Darinka Nevenić-Grabovac, »Ilija Lamprice Crijević, krunisani pesnik. Posmrtni govor svojem ujaku Juniju Sorkočeviću.« *Živa antika* 27/1 (1977): 259; za latinski tekst: 251). Treba napomenuti da pod *Thetymque Germanam* Crijević vjerojatnije misli na Baltik, nego na Atlantik, kako prevodi D. Nevenić-Grabovac, pa je to ispravljeno u ovom navodu.

javlja se snažni i trajni oblici etničke pripadnosti koji se nipošto ne mogu svesti na predmoderni hrvatski ili srpski identitet.¹¹

Sve u svemu, kad se po strani ostave suvremene ideološke preokupacije, postaje jasno da hrvatsko-srpska “dilema” nije najvažnije, a kamoli jedino znanstveno pitanje o etničkom identitetu predmodernog Dubrovnik. Manje sofisticirane varijante uobičajenog pristupa anakronistički su projicirale suvremene identitetske dileme na kulturu za koju one jednostavno *nisu postojale*. U svojim metodološki sofisticiranijim varijantama taj pristup je otvarao legitimnu temu predmodernih konceptualizacija hrvatstva i srpstva, ali je ipak reducirao bogatstvo istraživačkih pitanja o identitetu starog Dubrovnik na jedan veoma uzak segment. Ovaj esej je pokušaj da se nadiđe taj tradicionalni okvir i da se otvori jedno od zanemarenih pitanja; a s obzirom da za odgovor na njega nije presudno razjasniti dubrovačko razumijevanje hrvatstva i srpstva, taj kompleksan problem ostavlja se po strani.

1. Razlikovanje između političkog i etničkog identiteta u predmodernom Dubrovniku

1.1. Različiti kriteriji pripadanja političkoj i etničkoj zajednici

Prva značajna razlika između ovih dvaju vrsta zajednica bili su kriteriji pripadanja svakoj od njih. Naime, pri određivanju da li je neki pojedinac njihov član, predmoderni Dubrovčani pozivali su se na drugačije političke, kulturne i socijalne faktore. Posljedica je bila da su u dubrovačkom razumijevanju ove dvije zajednice obuhvaćale različite populacije i teritorije koji su se, naravno, u značajnoj mjeri preklapali.

Iako se pojam *Raguseus/Raguseo* javlja često i u različitim kontekstima, u dokumentima ne postoji univerzalna i jednoznačna definicija što je nekoga činilo “Dubrovčaninom.” U mnogim dokumentima taj je pojam korišten bez ekspliciranja njegova sadržaja, označavajući jednostavno cjelokupno stanovništvo

¹¹ Jedan očiti primjer je dubrovačko romanstvo koje, iako uvelike staleška ideologija, zadržava određene karakteristike etničkog identiteta sve do kraja Republike (Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 41-48; L. Kunčević, *Mit o Dubrovniku*: 45-67). Drugi primjer je široki interkonfesionalni osjećaj slavenske pripadnosti, tzv. dubrovačko “slovinstvo”. Kao što je poznato, dubrovački povjesničari i književnici kasnog 16. i 17. stoljeća jasno su iskazivali osjećaj pripadnosti ogromnom slovinskom narodu, za koji se smatralo da seže od Jadrana do Baltika i Rusije (Z. Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*: 157-192; Branko Letić, *Rodoljublje u dubrovačkoj književnosti XVII veka*. Sarajevo: Svjetlost, 1982: 59-69; I. Brković, »Vrijednosne konotacije«: 262-264).

Republike ili pak samo stanovnike Grada. Jedini tip dokumenata koji je nešto precizniji su službeni izvori u kojima je pitanje o nečijem dubrovačkom identitetu bilo vezano uz konkretne stvari poput plaćanja poreza ili prava na uživanje trgovačkih povlastica.¹²

Sudeći po službenim dokumentima, čini se da je osnovni kriterij za određivanje dubrovačkog identiteta bio *jurisdikcijski*. Ono što je nekoga činilo "Dubrovčaninom" bila je činjenica da je podanik Republike, a u prvom redu da posjeduje status dubrovačkog građanina. To je vidljivo već u odredbama o dodjeljivanju dubrovačkog građanstva iz kasnog srednjeg vijeka, u kojima se izrazi *civis Ragusii* i *Raguseus* često koriste kao sinonimi.¹³ Slično shvaćanje otkriva statutarni propis iz 1235. godine u kojem su dubrovačke vlasti, zabranjujući svojim podanicima piratstvo, odredile da prekršitelj "nikad više ne bude Dubrovčaninom" - time se očito htjelo reći jest da će izgubiti status građanina.¹⁴ Isto razumijevanje pokazuje se u zanimljivom slučaju iz 1380. godine, kada je Nikola Gondola dokazivao da Nikoje Minčetić, stanovnik Srebrenice, nije dubrovački građanin, odnosno "da nije Dubrovčanin i ne ispunjava radne obaveze ni zapovijedi grada Dubrovnika."¹⁵

¹² Uz odluke dubrovačkih vijeća, drugi ključni dokumenti su putne isprave iz 17. i 18. stoljeća, koje su sačuvane u arhivskoj seriji *Fides et attestata* (serija 86, Državni arhiv u Dubrovniku, dalje: DAD). Tim ispravama dubrovačke su vlasti dokazivale stranim vladarima da je neki pojedinac "Dubrovčanin" te da stoga ima pravo na uživanje povlastica koje su zajamčene "dubrovačkoj naciji". Osim potvrda o pripadanju "dubrovačkoj naciji", serija *Fides et attestata* također sadrži službene potvrde o legitimnom rođenju, rodbinskim vezama, poslovnoj nesposobnosti, pravu na nasljedstvo, dobrom glasu, moralu pojedinaca itd. Za više o ovoj seriji vidi: Branislav Nedeljković, »Putne isprave dubrovačkih Jevreja«, u: *Zbornik I. Studije i građa o Jevrejima Dubrovnika*. Beograd: Jevrejski istorijski muzej-Beograd, 1971: 113-114, 116; o putnim ispravama: 117-118, 127-128.

¹³ Za neke primjere vidi: *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, sv. 1. Zagrabiae: JAZU, 1879: 22, 37-38; *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, sv. 2. Zagrabiae: JAZU, 1882: 233, 234, 272; *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, sv. 5, ur. Josephus Gelcich. Zagrabiae: JAZU, 1897: 21, 36; *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392*, ur. Nella Lonza i Zdravko Šundrica. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005: 58, 131, 161-162. O statusu građanina u srednjovjekovnom Dubrovniku vidi: Jovanka Mijušković, »Dodeljivanje dubrovačkog građanstva u srednjem veku.« *Glas SANU* 246 (1961): 89-127; Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*: 80-96; Zdenka Janeković-Römer, »Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti.« *Historijski zbornik* 26 (1993): 27-38; Zdenka Janeković-Römer, »Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku«, u: *Raukarov zbornik*, ur. Neven Budak. Zagreb: FF Press, 2005: 318-320.

¹⁴ *...numquam sit Raguseus (Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272*, ur. Ante Šoljić, Zdravko Šundrica i Ivo Veselić. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002: knjiga VI, glava 58).

¹⁵ *...quod Nichoe Mincetich non est Raguseus nec fuit ad factiones nec ad mandata civitatis Ragusii* (Mihajlo J. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni I*. Beograd: Srpska akademija nauka, 1955: 11, bilješka 50).

Konačno, takvo shvaćanje vidljivo je i u odluci Malog vijeća iz 1465. godine, u kojoj se određuje da Martin Glavaš, zbog dugog boravka u gradu i ispunjavanja obaveza, pri plaćanju carina treba biti tretiran kao “građanin Dubrovni-ka”, odnosno “kao Dubrovčanin.”¹⁶

Bliska veza između pojmova “Dubrovčanin” i “građanin Dubrovnika” počela je nestajati tijekom 15. stoljeća, jer je sam pojam građanin (*civis, cittadino*) promijenio svoje značenje. U tom razdoblju on počinje označavati prvenstveno članove prestižne bratovštine Sv. Antuna, a ne širu grupu ljudi koji posjeduju pravni status dubrovačkih građana.¹⁷ Izraz koji počinje zamjenjivati pojam *civis/cittadino*, uvelike preuzimajući njegove tradicionalne konotacije, je izraz “podanik” (*soddito, sudito, podloscnik* itd). Već u 15. stoljeću postoje primjeri izjednačavanja pojmova “Dubrovčanin” i “podanik”, a to je posve uobičajeno u potvrdama iz serije *Fides et attestata* izdanima u 17. i 18. stoljeću.¹⁸

¹⁶ ... *reputatum et tractatum debeat pro cive et sicut civis Ragusii ad solutionem dohanarum attento quod ipse Martinus stetit pro maiori tempore vite sue Rag. et sustinuit onera decenorum et custodiarum in civitate nostra cum aliis civibus nostris*. Pri kraju iste odluke 5. travnja 1465. ističe se da spomenutog Martina pri naplaćivanju carina treba tretirati *sicut tractantur Ragusei*. Vidi: *Acta Minoris Consilii* (dalje: *ACM*), ser. 5, sv. 16, f. 210^v, DAD). U odluci od 5. prosinca iste godine ponovno se određuje da se pri naplaćivanju carina s njime ima postupati *sicut tractantur Ragusei* (*ACM*, sv. 16, f. 244). O ovom slučaju također vidi: J. Mijušković, »Dodeljivanje dubrovačkog građanstva«: 115-116, bilješka 137. Slična povezanost između civiteta i identiteta bila je prisutna u Veneciji. Odgovarajući na pitanje Borsa d'Este tko su točno ti “Veneti” ili *homines Venetiarum* koji uživaju privilegije na njegovim posjedima, mletačka *Signoria* je 1455. godine specificirala da se to odnosi na one koji uživaju razne oblike građanskog statusa: *cives originarii, cives de intus et extra* i *cives de intus* (Gaetano Cozzi i Michael Knapton, *Storia d'Italia*, sv. 12/1: *La Repubblica di Venezia nell'età moderna. Dalla guerra di Chioggia al 1517*. Torino: UTET, 1986: 133).

¹⁷ Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*: 92-96. Doduše, treba imati na umu da su dubrovačke vlasti još tijekom 15. stoljeća često koristile izraz *civis* u njegovu starijem značenju, pa je stoga bolje govoriti o njegovoj dvoznačnosti. On se u starijem značenju koristi, na primjer, u zakonu o dodjeljivanju građanstva iz 1449. godine, kao i u nizu konkretnih primjera dodjeljivanja građanstva iz tog perioda. Vidi: *Liber viridis*: c. 428; *ACM*, sv. 3, f. 70 (1425); sv. 4, f. 166^v (1431); sv. 5, f. 64^v, (1430); sv. 6, f. 66^v (1440); sv. 7, f. 110^v (1443); sv. 8, f. 179 (1440); sv. 9, f. 7 (1449). Treba spomenuti da je pojam “građanina” i u Veneciji s vremenom dobio dva značenja, socijalno i pravno, što je ponekad dovodilo do nesporazuma. Vidi: Anna Bellavitis, »Per cittadini metterete. La stratificazione della società veneziana cinquecentesca tra norma giuridica e riconoscimento sociale.« *Quaderni storici* 89 (1995): 372.

¹⁸ Tako već sredinom 15. stoljeća dubrovačke vlasti u dva pisma Stjepanu Vukčiću Kosači spominju da je neki pojedinac *Raguseo et sodito della Signoria de Ragusa ili buono suddito e Raguseo*. Vidi: *Litterae et commissiones levantis* (dalje: *LL*), ser. 27.1, sv. 13, f. 119^v, f. 123, DAD. O ovom slučaju vidi i: Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*: 80-81. Identificiranje “podanika” i “Dubrovčanina” još je očitije u brojnim primjerima iz 17. stoljeća, sačuvanima u seriji *Fides et attestata*. Na primjer, Knez i Malo vijeće izjavljuju da je određeni pojedinac *Raguseo nativo suddito Nostro, Raguseo suddito uero e leale di questa Republica* ili, u skupnoj potvrdi za nekoliko ljudi, *sono tutti Ragusei*

Pokazujući da je tradicionalno vezivanje civiteta i identiteta opstalo i u novom vijeku, dubrovačke vlasti definirale su “Dubrovčane”/“podanike” kao pojedince koji uživaju prava i obaveze dubrovačkih građana u tradicionalnom smislu. “Dubrovčani” su oni koji ispunjavaju određene obaveze prema Republici (*pesi, pagamenti*), ali također uživaju specifičnu grupu povlastica (*concesioni, benefizii, privilegii*), među kojima se osobito ističu zaštita i trgovačke privilegije u stranim zemljama.¹⁹ Sve u svemu, unatoč semantičkom sfumatu vezanom uz pojam “Dubrovčanin,” nema dvojbe da je osnovni kriterij za određivanje pripadnosti dubrovačkoj “naciji” bio jurisdikcijski. Najsigurniji put do dubrovačkog identiteta bio je posjedovanje građanskog statusa, ali se dubrovačko ime ponekad primjenjivalo i na sve podanike Republike, neovisno o njihovu pravnom statusu.²⁰

---

sudditi ueri e reali di questa Republica (Fides et attestata, sv. 1, f. 31', f. 34, f. 47', f. 58', f. 63'). Isto izjednačavanje vidljivo je i u dokumentu izdanom 1687, u kojem dubrovačke vlasti inzistiraju da neki pojedinci upleteni u poslovni skandal u Napulju *non sono Ragusei, ne sottoposti a questo Dominio, e qualunque attestato, che loro havessero fatto, con nome d'esser sudditi di questa Republica si deve stimar per invalido...* (*Fides et attestata, sv. 1, f. 134'*). Za druge primjere iz iste serije vidi: B. Nedeljković, »Putne isprave«: 118-119, 128-132. Doduše, treba napomenuti da se ponekad eksplicite razlikovalo pojmove *Raguseo* i *subdito*, kao u potvrdi dubrovačkih povlastica koju je 1504. izdao Ferdinand Katolički. Vjerojatno u smislu razlikovanja stanovnika grada i okolice, u tom tekstu se spominju *detti Ragusei et loro subditi, ipsi Ragusei et loro subditi* ili *tutti Ragusei et subditi di detta città (Dubrovačka akta i povelje, sv. II/1, ur. Jovan Radonić. Beograd: SKA, 1935: 77-78)*.

¹⁹ Tipičan primjer takvog ekspliciranja tko su *Ragusei* nalazi se u potvrdi iz 1629. godine: *... sono sempre visuti, e vivono al presente sotto la Nostra obediensa godendo tutte le concessioni, benefizij, e privilegij, che godono gl'altri Nostri suditi, e sostenendo anco quei pesi che sostiene ciascuno della Nostra nazione...* Ova formulacija, koja se s manjim varijacijama ponavlja u većini potvrda, preuzeta je iz dokumenta izdanog Vlahu Lukinom (*Biagio di Luca*) 30. lipnja 1629. (*Fides et attestata, sv. 1, f. 47'*). Još jedan sličan primjer je potvrda iz 1685: *...Luca Chiurcovich capitano del suo Patacchio nominato et Croce, e S. Antonio di Padova è suddito vero, léale, e fedele di questa Republica, e come tale intienne con detto suo Patacchio ammesso a tutti li Privilegij, i quali compartisce la medesima a suoi sudditi e desiderando noi, che sia partecipe anche di quelli, delli quali gode la Nazione Ragusea e le sue navi in qualsivoglia parte del Mondo (Fides et attestata, sv. 1, f. 120)*. Veza između dubrovačkog identiteta i skupa privilegija i obaveza najjasnije je izražena u jednoj potvrdi iz 1625: *Il Rettore et i consilieri di Ragusa. A tutti, et singuli facciamo fede, e testifichiamo, qualmente Andrea Pellandi commorante in questa città, e trattato appresso di noi per Raguseo e come tale essendo sottoposto a tutti li pesi e pagamenti a quali sono sottoposti appresso di noi, gl'altri Ragusei all in contro gode di tutti i privilegij, immunità, essentioni e franchigie, dalle quali godono gl'altri della nazione nostra (Fides et attestata, sv. 1, f. 9')*.

²⁰ To je vidljivo u formulacijama poput *nullus Raguseus cuiuscumque conditionis* ili čak *nissuno Raguseo ne chi per Raguseo se appella, cussi maschio como femena sia de che stato, grado et condicio se voglia (Liber viridis: c. 58, c. 437)*. Ne samo da su ove formulacije veoma inkluzivne, nego je teško vjerovati da bi u dva navedena primjera iz 1387. i 1453. godine vlast mislila na išta drugo doli na sve stanovništvo Republike. Naime, ti su primjeri izvučeni iz odredaba koje zabranjuju vođenje stranaca po gradu nakon trećeg zvuka zvona i odredbe da za sva darovanja treba imati pisanu ispravu. Očito se to nije odnosilo samo na *cives*, nego se citiranim formulacijama htjelo

Uz jurisdikcijski kriterij, drugi osnovni uvjet bivanja "Dubrovčaninom" bio je konfesionalne naravi: određeni pojedinac morao je biti katolik.²¹ Iako su tijekom kasnog srednjeg vijeka dubrovačke vlasti ponekad dodjeljivale dubrovačko građanstvo i nekatolicima, radilo se o iznimnim situacijama, a često i počasnim titulama.²² Taj uvjet nužnog katoličanstva, ali i povezanost dubrovačkog identiteta sa statusom građanina dobro se vidi na primjeru židovske populacije, za koju S. M. Cerva piše: "Iako su po dugom nizu predaka Dubrovčani, Židove smatraju strancima i došljacima i nikome od njih nikad nije dodijeljeno građansko pravo, niti su ga smatrali građaninom."²³ Mada su generacijama živjeli u Republici, Židovi su uživali tek položaj *habitatores*, a unatoč djelomičnom popravljaju njihova pravnog položaja u 18. stoljeću, punu emancipaciju doživjeli su tek u vrijeme francuske vladavine.²⁴ Slično je bilo i s pripadnicima drugih vjeroispovijesti, koji sve do kraja Republike nisu smatrani državljanima-Dubrovčanima u punom smislu te riječi.²⁵

Dok su osnovni uvjeti za bivanje "Dubrovčaninom" bili jurisdikcijske i konfesionalne prirode, etnički identitet određivao se po posve drugačijim kriterijima.

---

obuhvatiti sve stanovništvo pod vlašću Republike. S druge strane, u nekim odredbama jasno se uočava uže i elitističko shvaćanje dubrovačkog identiteta vezano uz civitet. Tako, na primjer, poznata odluka iz 1409. godine da Dubrovčanin ne može biti nadbiskup jasno razlikuje *nullus Ragusinus vel habitator Ragusii*, ili, još jasnije reflektirajući podjelu na prave građane, "podrazumijevane građane" i obične stanovnike, razlikuje *nullus Raguseus aut qui pro Raguseo se appellet vel habitator Ragusii (Liber viridis: c. 129)*. Treba spomenuti da je među Dubrovčane ubrajana i specifična kategorija "podrazumijevanih građana," odnosno onih koji nisu prošli formalnu proceduru primanja u građanstvo, ali su smatrani građanima (o toj skupini vidi: Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*: 80-81; J. Mijušković, »Dodeljivanje dubrovačkog građanstva«: 90, 103). Također, treba naglasiti da je u kasnijem razdoblju za stjecanje dubrovačkog državljanstva, tj. postajanje "Dubrovčaninom" osnovni uvjet bio boravak od deset godina na teritoriju Republike. Vidi: Ilija Mitić, »Pravni položaj stranaca u Dubrovačkoj Republici.« *Jugoslavenska revija za međunarodno pravo* 1-3 (1979): 270; Ilija Mitić, »O stjecanju državljanstva u Dubrovačkoj Republici u 18. stoljeću.« *Dubrovnik 2* (1979): 92-93.

²¹ B. Nedeljković, »Putne isprave«: 114, 117-120.

²² J. Mijušković, »Dodeljivanje dubrovačkog građanstva«: 105-106, 114-115; Z. Janeković-Römer, »Građani, stanovnici, podanici«: 330-337. Za širi kontekst odnosa prema pripadnicima drugih vjera: Zdenka Janeković-Römer, »Gradation of differences: ethnic and religious minorities in medieval Dubrovnik.«, u: *Segregation - Integration - Assimilation: Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*, ur. Derek Keene, Balász Nagy i Katalin Szende. London: Ashgate, 2009: 125-132.

²³ Serafin Marija Cerva, *Prolegomena za Svetu dubrovačku metropoliju*. ur. i prev. Relja Seferović. Zagreb - Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2012: 539. Na ovoj referenci srdačno zahvaljujem kolegi Seferoviću.

²⁴ Bernard Stulli, *Židovi u Dubrovniku*. Zagreb: Jevrejska općina Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb i Kulturno društvo »dr Miroslav Shalom Freiberg«, 1989: 57-58; B. Nedeljković, »Putne isprave«: 117-118.

²⁵ I. Mitić, »Pravni položaj stranaca«: 270; I. Mitić, »O stjecanju državljanstva«: 92-93.

Oni su eksplicirani u poznatom pismu dubrovačkih vlasti Barceloni iz 1446. godine. Protestirajući što je nekim dubrovačkim trgovcima naplaćena carina kao Talijanima, vlasti Republike imale su dobrih razloga inzistirati da je “svim nacijama svijeta” poznato “da Dubrovčani nisu Talijani... upravo obratno, da su i po svom jeziku i po kriteriju svog položaja, Dalmatinci i podložni provinciji Dalmaciji.”²⁶ Politička zajednica “Dubrovčana” ovdje je uključena u širu zajednicu “Dalmatina-ca”, koja je definirana kroz zajednički jezik (*ex suo idiomate*) i zajednički teritorij (*ex situs ratione*). Nekih stotinu godina kasnije, u analognoj situaciji, dubrovačka vlast argumentirala je na sličan način. Godine 1558, pokušavajući uvjeriti engleski kraljevski par da izuzme Dubrovčane od zabrana uvedenih talijanskim trgovcima, poslanici su ih trebali upozoriti da “naša nacija nije povezana s talijanskom, a da je to istina moći ćete dokazati prvenstveno na temelju jezika koji je, kao što je svima poznato, jako različit od talijanskog, jednako kao što je engleski različit od spomenuog talijanskog. Osim toga, naš teritorij je odvojen od Italije Jadranskim zaljevom i mi smo susjedi Dalmacije, a ta regija graniči s Ugarskom, zemljom jako udaljenom od Italije...”²⁷ Slični kriteriji pripadanja etničkim zajednicama uočljivi su i kod dubrovačkih povjesničara i književnika 16. i 17. stoljeća. Iako se u njihovim djelima javljaju i druga opća mjesta poput zajedničkog podrijetla, sličnih karakternih svojstava ili slavni muževa “nacije”, u opisu etničkih zajednica naglasak je najčešće na dvije stvari: na zajedničkom jeziku i opisu prostora koji nastanjuju.²⁸

²⁶ ...universi mundi nationibus... Raguseos non esse Italicos... quin immo, tum ex suo idiomate, tum ex situs ratione, Dalmaticos et provinciae Dalmatiae subjectos... (Dubrovačka akta i povelje, sv. I/1, ur. Jovan Radonić. Beograd: SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, 1934: 492-493). Za kontekst ove odredbe vidi: Đivo Bašić, »Pomorstvo Dubrovnik od XII. do početka XX. stoljeća.« *Pomorski zbornik* 44 (2006): 148-149.

²⁷ *E le significharete come la natione nostra non e congionta con la Italiana, e che questo sia vero, lo potrete primieramente provare col fundamento de idioma quale, sicom' a tutti è noto, è molto alieno dalla lingua Italiana, si come la lingua anglesa dalla ditta lingua Italiana. Oltra ch' el territorio nostro è separato dalla Italia con questo sino Adriatico e noi siamo vicini alla Dalmatia, e questa regione confina più con l' Hungaria, paese molto discosto dall' Italia, della quale cossa loro altezzae ne potranno, oltra le publicae descriptioni, havere piena informatione da qualunque qual habbi cognitione dell' Italia, overo di Napoli e Puglia. Sendo dunque noi in questo modo segregati dalli Latini, non habbiamo dubitare, che le altezzae loro non ce habbino restituere nelli pristini termini* (Dubrovačka akta i povelje, sv. II/2, ur. Jovan Radonić. Beograd: SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, 1938: 53).

²⁸ Dva tipična primjera iz starije dubrovačke historiografije su: Serafino Razzi, *La Storia di Ragusa*, ur. Giuseppe Gelcich. Dubrovnik: Editrice tipografia Serbo-Ragusea A. Pasarić, 1903: 8-12; Giacomo Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*. Venetia: Ad instantia di Antonio Leonardi, 1605: 2-4, 7-9. Za listu drugih tipičnih toposa “ilirskog ideologema”, vidi: Z. Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*: 88-113.

Bez ikakve sumnje, najvažniji pojedinačni kriterij bio je jezik. Kao što je sažeto formulirao Orbini, ono čime se dokazuje “jedinstvo nacije” jest “jedinstvo jezika.”²⁹ Jednako jasan bio je i Tuberon, pišući da Ugarsko Kraljevstvo: “naseljavaju mnogi narodi, a oni se međusobno razlikuju jezicima.”³⁰ Jezični kriterij pripadanja bio je toliko snažan da je ponekad prelazio i inače silno važne konfesionalne granice. Iako je prvi okvir identifikacije za većinu dubrovačkih autora bila katolička Dalmacija, za mnoge od njih, osobito u 17. stoljeću, etnička zajednica Ilira ili Slavena obuhvaćala je i pravoslavne i muslimanske populacije. To se jasno vidi u dubrovačkoj baroknoj književnosti, koja često varira stereotip o velikom slavenskom narodu koji se proteže od Jadrana do ledenih sjevernih mora. Dubrovački povjesničari su na istome tragu: tako Orbini u slavensku naciju eksplicite uključuje Bugare, Rašane i Ruse, dok Luccari ističe da su “Dalmatinci” (očito bosanski muslimani) trenutno na najvišim položajima na osmanskome dvoru.³¹ Taj osjećaj široke etničke pripadnosti, bazirane prvenstveno na sličnosti jezika, potvrđuju i primjeri iz dubrovačke diplomacije. U svojim pismima diplomati su brojne osmanske velikodostojnike, očito muslimanske vjere, nazivali “našima”, “našijencima”, ljudima “od našeg jezika” (*del nostro idioma*), često koristeći njihov sentiment, odnosno određeni osjećaj etničke solidarnosti da bi ostvarili svoje političke ciljeve.³²

Presudna važnost teritorijalnog i posebno jezičnog kriterija za određivanje nečije etničke pripadnosti nije bila dubrovačka specifičnost, već je isto razumijevanje bilo prisutno i u širem dalmatinskom kontekstu. To potvrđuje primjer “nacionalne” hrvatske bratovštine Sv. Jeronima u Rimu, institucije u kojoj je pitanje je li neki pojedinac “Slaven” ili “Ilir” bilo službeno pitanje, vezano uz pravo na članstvo u

²⁹ Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, ur. Franjo Šanjek, prev. Snježana Husić. Zagreb: Golden marketing, 1999: 168. Treba naglasiti da Orbini ovdje zapravo ponavlja Pribojevićeve riječi: Vinko Pribojević, *O podrijetlu i slavi Slavena*, ur. Miroslav Kurelac, prev. Veljko Gortan i Pavao Knezović. Zagreb: Golden Marketing i Narodne novine, 1997: 141. Za važnost jezičnog kriterija kod Orbinija vidi također: Z. Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*: 184.

³⁰ Ludovik Crijević Tuberon, *Komentari o mojem vremenu*, prev. Vlado Rezar. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001: 10.

³¹ M. Orbini, *Kraljevstvo Slavena*: 77; G. Luccari, *Copioso ristretto*: 8. Za primjere iz književnosti, vidi: B. Letić, *Rodoljublje u dubrovačkoj književnosti*: 59-69; I. Brković, »Vrijednosne konotacije«: 262-264.

³² Za neke primjere, vidi: Jorjo Tadić, »Dubrovnik za vreme Djiva Gundulića.« *Srpski književni glasnik* 56 (1939): 279-280; Jorjo Tadić, »Narodnost starih Dubrovčana.« *Politika*, 5. siječanj 1928: 1-2.

bratovštini i razne druge privilegije.³³ Kriteriji korišteni za određivanje nečije etničke pripadnosti bili su isti kao u spomenutim pismima dubrovačkih vlasti iz 1446. i 1558. godine. Pojedinci koji su se prijavljivali za članstvo ili barem boravak u gostinju bratovštine najčešće su trebali dokazati dvije stvari: prvo, da su rođeni na teritoriju "Ilirika" ili barem da otamo potječu; drugo, da govore slavenski vernakular tog prostora. Naravno, treći samorazumljivi uvjet bio je da su katolici.³⁴

Sve u svemu, iako je nemoguće s apsolutnom sigurnošću rekonstruirati različite kriterije pripadanja političkoj i etničkoj zajednici, ipak je moguće ukazati na neke opće tendencije. Najvažniji kriterij pripadanja etničkoj zajednici, jezik, bio je sekundaran kad se određivala pripadnost političkoj zajednici grada-države. Iako je većina stanovnika Republike govorila hrvatskim kao svojim materinjim, on nikada nije bio ključan kriterij za određivanje nečijeg identiteta kao "Dubrovčanina". Mnogi stranci, osobito Talijani, bili su dubrovački građani i desetljećima živjeli pod vlašću Republike, pa ih se također smatralo "Dubrovčanima" iako nisu govorili hrvatski, ili im nije bio materinji. Situacija je bila slična s drugim osnovnim kriterijem pripadanja etničkoj zajednici, a to je mjesto rođenja ili barem porijeklo od članova etničke zajednice. Čini se da je ovaj kriterij bio od sekundarne važnosti u određivanju nečijeg dubrovačkog identiteta. Iako je rođenje na teritoriju Republike i/ili porijeklo od njenih građana povlačilo građanski status, a time i dubrovački identitet, treba imati na umu da su mnogi novoprimiteljni građani-Dubrovčani bili stranci rođeni izvan Republike. Što se tiče konfesionalnog kriterija, odnosno pripadnosti katoličkoj religiji, on je igrao mnogo važniju ulogu u određivanju je li netko "Dubrovčanin". Dok su etničke zajednice kojima su Dubrovčani

³³ O ovoj instituciji vidi: Luka Jelić, *L'Instituto Croato a Roma*. Zadar: Hrvatska knjižarnica, 1902; Josip Burić, *Iz prošlosti hrvatske kolonije u Rimu*. Rim: Knjižnica Novog života, 1966; Ivan Črnčić, »Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslije 1453. godine.« *Rad JAZU* 79 (1886): 1-70; Radoslav Katičić, »Ustanove sv. Jeronima u Rimu i povijest hrvatske kulture i narodnosti.«, u: Radoslav Katičić, *Na kroatističkim raskrižjima*. Zagreb: Hrvatski studiji-Studia Croatica, 1999. Za daljnju bibliografiju vidi: Iva Mandušić, »Bibliografija radova o bratovštini sv. Jeronima u Rimu.« *Croatica Christiana Periodica* 57 (2006): 197-203.

³⁴ L. Jelić, *L'Instituto Croato*: 29; J. Burić, *Iz prošlosti*: 8-9; Stjepan Krasić, *Pape i hrvatski književni jezik u XVII. stoljeću*. Hrvatski među šest svjetskih jezika. Zagreb-Čitluk: Matica hrvatska Zagreb i Matica hrvatska Čitluk, 2004: 100-109; Stjepan Krasić, *Počelo je u Rimu: katolička obnova i normiranje hrvatskoga jezika u XVII. stoljeću*. Dubrovnik: Matica hrvatska, 2009: 445-457. Slični, iako nešto nejasniji kriteriji primjenjivani su za određivanje mogu li pojedinci biti kanonici crkve Sv. Jeronima u Rimu (Josip Burić, *Kanonici kaptola sv. Jeronima*. Rim: Hrvatski povijesni institut, 1971: 94; R. Katičić, »Ustanove sv. Jeronima u Rimu«: 183-185; I. Črnčić, »Imena Slovjenin i Ilir«: 39).

osjećali da pripadaju ponekad uključivale i pravoslavne i muslimanske populacije, biti “Dubrovčaninom” nužno je značilo biti katolikom. Konačno, jurisdikcijski kriterij, ključan za određivanje pripadnosti političkoj zajednici, bio je posve nevažan za pripadnost etničkim zajednicama. Činjenica da su ostali “Iliri,” “Hrvati” ili “Slovinci” bili pod vlašću drugih država, za Dubrovčane nikada nije dovela u pitanje osjećaj pripadanja istoj etničkoj zajednici.

S obzirom da je pripadnost političkoj i etničkoj zajednici ovisila o različitim kriterijima, bilo je moguće biti članom jedne, a ne biti članom druge. Očito, neki pojedinac je mogao biti “Slaven”, “Hrvat” ili “Ilir”, bez da istovremeno bude “Dubrovčanin”. Jednako tako, bila je moguća i obratna konfiguracija identiteta: stranci koji su nedavno primljeni među dubrovačke građane, pa i građanske obitelji koje su čuvale sjećanje na strano porijeklo, pripadali su među “Dubrovčane”, ali ne i “Slavene” ili “Ilire.” No, uz kriterije pripadanja, ove dvije zamišljene zajednice razlikovale su se u još jednoj stvari. Njihovi granični mehanizmi bili su bitno drugačiji: jedna je bila otvorena, a druga zatvorena. Tako je neki pojedinac s vremenom mogao *postati* “Dubrovčanin”, kad je stekao građanski status. Štoviše, čini se da je bilo moguće vlastitom voljom *prestat* biti “Dubrovčaninom” odbijanjem statusa građanina.³⁵ S druge strane, ne čini se vjerojatnim da je neki pojedinac stranog porijekla mogao postati pripadnikom etničke zajednice. Na primjer, takav pojedinac ne bi mogao postati članom bratovštine Sv. Jeronima u Rimu: čak i ako bi naučio jezik i posve se akulturirao, njegovo strano porijeklo ili mjesto rođenja i dalje bi predstavljali prepreku.

1.2. Različito normativno značenje političke i etničke zajednice: lojalnosti članova i pravo na autonomiju

Osim drugačijih kriterija za pripadanje, predmoderni Dubrovčani razlikovali su političku i etničku zajednicu na još jedan način: njihove normativne implikacije bile su bitno drugačije. Na individualnoj razini, dužnosti pojedinca kao člana političke zajednice značajno su se razlikovale od njegovih dužnosti kao člana etničke zajednice. Točnije rečeno, od nekoga kao “Dubrovčanina” očekivalo se drugačije ponašanje nego od njega kao “Ilira” ili “Slavena.” Značajne razlike bile su prisutne i na kolektivnoj razini. Naime, postojanje svake od ovih zajednica imalo je drugačije političke posljedice. Glavna razlika

³⁵ Dobar primjer nalazi se u odredbi Malog vijeća iz 1351. godine: *Jacomellus... speciarius, constitutus in minori consilio... et interrogatus, si ipse est civis Ragusinus, dixit et respondit dicto d. Comiti et suo minori consilio ibidem statim, quod ipse non est civis Ragusinus nec Raguseus esse intendit, nec vult se Raguseum esse... (Monumenta Ragusina, sv. 2: 130).*

bila je vezana uz pravo na autonomiju: dok je republikanska tradicija isticala pravo grada-države na vladavinu samom sobom, etnička zajednica nije shvaćana kao kolektiv koji nužno treba vlastitu i jedinstvenu političku organizaciju.

Barem u teoriji, od pojedinaca kao članova političke zajednice tražila se maksimalna lojalnost: "Dubrovčani" su trebali biti spremni dati život za svoju domovinu (*patria*). U dokumentima se često isticala dragocjenost Republike, ogroman dug podanika prema njoj i ljubav koju bi trebali osjećati, ljubav u ime koje bi morali biti spremni na najveće žrtve. Štoviše, u službenom političkom moralu inzistiralo se na apsolutnom primatu pripadanja gradu-državi nad ostalim vrstama identiteta.³⁶ Krajnja lojalnost koja se očekivala od pripadnika političke zajednice vidljiva je i iz specifičnog vokabulara kojim su vlasti ponekad opisivale odnos između sebe i podanika. Zapovijedajući svojim podanicima, dubrovačke vlasti su im se u pismima obraćale znakovitim izrazom "sin ove domovine" (*figlio di questa patria*). Na sličnom tragu bila su i pozivanja na očinski autoritet, prisvojen od patrićijskih vijeća: senatori su sami sebe opisivali kao "prirodne gospodare" (*signori naturali*), a podanike kao svoje "sinove" ili "poslušne sinove" (*figli, buoni figli*).³⁷ Metafora obitelji, kojom se opisivao odnos vlasti i podanika, sugerirala je dvije važne stvari: prvo, *prirodnost* političkog poretka i drugo, neospornu *moralnu*

³⁶ Dobar primjer eksplicitnog isticanja da bi dobrobit "domovine" trebala biti najvažnija briga slobodnog čovjeka je poznati uvod u zakon o kugi iz 1439. godine: *Conzo sia che in questa vita presente non sia alcuna cosa piu suave, cara et al'omo libero piu degna ch'al buon stato dela soa propria patria per la qual cadauno bono cittadino die vegliar qualuncha tempo, hora e momento al conservamento de esso si per l'onor, fruto e gloria e fama e che de esso ne seguita, come etian dio per la nostra immacolata liberta e unita (Liber viridis: c. 319)*. Za još jedan primjer dramatične artikulacije dubrovačkog patriotizma vidi: Nicolò Ragnina, »Annali di Ragusa.«, u: *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, prir. Speratus Nodilo. *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* sv. 14. Zagrabiae: JAZU 1883: 255. Naravno, taj patriotizam bio je staleški obojen (osobito se inzistiralo na rodoljublju patrićijske elite), ali nema dvojbe da se patriotsko ponašanje očekivalo od svih podanika Republike, neovisno o njihovu društvenom položaju. O dubrovačkom patriotizmu vidi također: Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode: 27-28*; B. Letić, *Rodoljublje u dubrovačkoj književnosti: passim*, osobito 24-28.

³⁷ Neki od brojnih primjera takvih obiteljskih metafora primijenjenih na odnos vlasti i podanika su: *LL*, sv. 22, f. 20-20', 205; sv. 23, f. 49, 224'; sv. 31, f. 7, 168', 201'. Za slično razumijevanje obaveza podanika prema vlasti i sličan vokabular kojim su opisivane u mletačkom slučaju vidi: Alberto Tenenti, »Il senso dello stato.«, u: *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, sv. 4. *Il Rinascimento. Politica e cultura*, ur. Alberto Tenenti i Ugo Tucci. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1996: 326-333. Za retoriku o gradu-državi kao obitelji u firentinskom slučaju vidi: John M. Najemy, *A History of Florence 1200-1575*. Oxford: Blackwell, 2006: 145. Još jedna metafora kojom je u dubrovačkim dokumentima ponekad opisan odnos vlasti i podanika je podjednako paternalistička slika o državi kao vrtu, a patrićijima kao vrtljarima. Tako su 1539. godine, objašnjavajući Ferdinandu Habsburškom zašto su prognali braću Bucignolo, senatori pisali: *...come buoni agricola non habbiamo possuto mancare di levare questa mala herba dal horto nostro e quelli pessimi cittadini e traditori della sua patria, caccaiare dalla citta (LL, sv. 22, f. 38')*.

obavezu podanika da ga poštuju i vole na isti način na koji trebaju voljeti vlastite roditelje.

Dok se od članova političke zajednice očekivala krajnja lojalnost prema Republici i onima koji su njome vladali, u dubrovačkim dokumentima obaveze nekoga kao člana etničke zajednice shvaćane su na bitno drugačiji način. Općenito govoreći, očito je da se između pripadnika iste etničke zajednice očekivala određena doza solidarnosti. Dobar primjer su odnosi između likova u Držićevu *Dundu Maroju*: ti ljudi (porijeklom iz Dubrovnika, Kotora i Hrvatske) u Rimu se entuzijastički prepoznaju kao “našijenci” i bez iznimke očekuju pomoć i podršku jedni od drugih.³⁸ Već su spomenuti brojni slični primjeri iz dubrovačke diplomacije, kada su poklisari uspješno igrali na sentiment osmanskih dužnosnika “našega jezika.”³⁹ Slične situacije javljale su se i na kršćanskim dvorovima: tako je 1548. godine dubrovački poslanik kod Ferdinanda I. Habsburgovca pisao vladi da je upoznao nekog kraljevog savjetnika “koji je, s obzirom da je od našeg roda, sa mnom sklopio vrlo čvrsto prijateljstvo.”⁴⁰

Osim ove generalne solidarnosti, prisutne u svim društvenim slojevima, od obrazovanijih članova etničke zajednice često se očekivao i specifičan kulturni angažman: radilo se o njegovanju književnosti na vernakularu i o pisanju “slavne” povijesti “Ilira” ili “Slavena.” Tako je u predgovoru “Pjesni razlike” Dinko Ranjina hvalio svoje prethodnike Džoru Držića i Šiška Menčetića koji, po uzoru na antičke pjesnike, “hotješe upisat u njih domaći jezik satvari, ke im se zgodiše na službi ljuvenoj, veće svojim [jezikom] nego tuđim,” znajući da onaj tko njeguje tuđi jezik “sve gubi što čini, a tko svoga potrebna i nevoljna ugleda, ne samo prid svojim, danu još prid tuđim dobru čas dobija.”⁴¹ Upozoravajući na nedostatak pisaca koji bi hvalili slavna djela “Slavena”, Mavro Orbini je jasno istaknuo obavezu pisanja “nacionalne” povijesti: “Zbog čega sam se ja, iz osjećaja dužnosti koji me veže za moj slavenski narod, drage volje namučio kako

³⁸ Neki primjeri su: M. Držić, *Djela*: 352-353, 403-405, 449-450, 486-487.

³⁹ J. Tadić, »Dubrovnik za vreme Djiva Gundulića«: 279-280.

⁴⁰ ...*quale per essere di nostro legnagio, ha contratato con meco una intrinsecissima amiciera*. Vidi: *Isprave i akti s pečatom (Acta et Diplomata)*, serija 76, 16. st., dokument 466 br. 24/I, DAD.

⁴¹ *Pjesni razlike Dinka Rañine, vlastelina dubrovačkoga*, ur. Matija Valjavac. *Stari pisci hrvatski*, sv. 18. Zagreb: JAZU, 1891: 5-6. Za odnos književne tradicije i “nacionalnog” identiteta u predmodernu dobu u širem kontekstu vidi: Andrew Hadfield, *Literature, Politics and National Identity. Reformation to Renaissance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994: 1-22. Za analizu analognih slučajeva u drugim kulturama predmoderne Europe vidi: *Nation und Literatur im Europa der Frühen Neuzeit. Akten des I. Internationalen Osnabrücker Kongresses zur Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit*, ur. Klaus Garber. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1989.

bih razjasnio podrijetlo i napredovanje njegova carstva... ne bi li tako bilo lakše doznati kako slavna i dična bje svagda ta nacija.”⁴²

Sve u svemu, najočitija razlika između normativnih obaveza članova političke i etničke zajednice ležala je u stupnju žrtve koja se očekivala od njihovih pripadnika. Dok su “Dubrovčani” u krajnjem slučaju trebali položiti život za Republiku, ništa sličnog nije se očekivalo od pojedinaca kao članova etničkih zajednica. Dapače, u predmodernom periodu umrijeti za slavenstvo ili ilirstvo vjerojatno bi se činilo prilično čudnom idejom. Politička zajednica grada-države za sebe je zahtijevala apsolutni primat kao identifikacijski okvir i objekt lojalnosti, dok su etničke zajednice bile tek jedan od “sekundarnih” oblika pripadnosti, vjerojatno čak manje važan od religijskog, socijalnog ili obiteljskog identiteta.⁴³ No razlika nije bila samo u intenzitetu, nego i u vrsti lojalnosti. Lojalnosti koje su očekivane od članova političke zajednice nisu bile samo horizontalne (dakle, obilježavale međusobne odnose njenih članova), već i vertikalne, odnosno vezane uz institucije Republike i patricijsku elitu koja je njome vladala. S druge strane, lojalnosti karakteristične za etničku zajednicu bile su isključivo horizontalne, jer nije postojala politička struktura uz koju bi se mogle vezati.

Uz dužnosti njihovih članova, druga normativna razlika između političke i etničke zajednice bila je vezana uz pravo na autonomiju. Pravo političke zajednice grada-države na vlast nad samom sobom jasno je i gotovo opsesivno isticano u dubrovačkoj tradiciji. Dubrovnik je stvorio vlastitu varijantu republikanske ideologije u kojoj je središnju ulogu igrao upravo pojam “slobode” (*libertas*, *libertà*) u dvostrukom značenju neovisnosti i republikanskog oblika vladavine. Tako shvaćena, *libertas* Dubrovnika najčešće se legitimirala na dva komplementarna načina: povijesno, tvrdnjama da je grad oduvijek bio slobodan, i političko-teološki, tvrdnjom da je dubrovačka samovlast iskaz božanske volje koja je promiče i brani, najčešće kroz djelovanje Sv. Vlaha. U svakom slučaju, pravo na autonomiju urbane zajednice shvaćano je kao apsolutno neupitno i kao jedna od fundamentalnih kolektivnih vrijednosti, čija obrana zaslužuje najveće napore i žrtve.⁴⁴

S druge strane, normativne implikacije etničke zajednice bile su mnogo nejasnije i višeznačne. Postojanje etničke zajednice očito nije automatski povlačilo zahtjeve za uspostavom “nacionalne” države, zasebne političke strukture svih

⁴² M. Orbini, *Kraljevstvo Slavena*: 63.

⁴³ L. Kunčević, *Mit o Dubrovniku*: 14-17.

⁴⁴ Lovro Kunčević, »O dubrovačkoj *libertas* u kasnom Srednjem vijeku.« *Anali Zavoda za povijesnu znanost HAZU u Dubrovniku* 46 (2008): 12-41, 48-62; L. Kunčević, *Mit o Dubrovniku*: 121-136.

“Dalmatinaca”, “Slovinaca”, “Ilira” ili “Hrvata.” Ipak, u shvaćanju predmodernih Dubrovčana etnički identitet nije bio posve odvojen od političke neovisnosti: u dubrovačkoj tradiciji pitanje “slobode” drugih “Slovinaca” ili “Ilira” bilo je važna tema. Mnogi dubrovački autori lamentirali su nad neslobodom stanovnika dalmatinskih gradova i/ili balkanskog zaleđa, dakle, drugih pripadnika etničke zajednice koji su bili pod vlašću stranih sila. Iako se kod takvih lamentacija prvenstveno radilo o glorifikaciji slobodnog Dubrovnika naspram njegovih neslobodnih susjeda, iz tih primjera također je jasan načelni stav: vlast stranaca je negativna, a poželjno stanje jest da i drugi “Slovinci” ili “Iliri” vladaju sami sobom.⁴⁵

Međutim, ova jasno artikulirana ideja o nepoželjnosti strane vlasti nipošto još nije značila zahtjev za ujedinjenjem svih pripadnika etničke zajednice u jednu državu. Iz oskudnih podataka o tome kako su Dubrovčani zamišljali buduće oslobođenje svojih sunarodnjaka čini se da ideal nije bila nekakva “nacionalna” država, već da je “slobodu” bilo moguće ostvariti i na druge načine. Zanimljiv primjer nalazi se u jednom izvještaju dubrovačkog diplomata Luje Đuraševića iz 1547, koji piše da je naklonost nekog Marka iz Risna, kapetana u habsburškoj službi, zadobio sljedećim riječima: “...hvaleći slobodu našeg [dubrovačkog] naroda, [rekao sam] da bi svatko od našeg jezika trebao željeti da čitava Dalmacija bude slobodna barem onoliko koliko je Dubrovnik i da bi se svatko od našeg jezika trebao ponositi slobodom Dubrovnika.”⁴⁶ Iako

⁴⁵ Klasičan primjer su poznati stihovi posvećeni Dubrovniku iz Gundulićeva *Osmana*: “Robovi su tvoji susjedi, / teške sile svim gospode; / tve vladanje samo sjedi / na pristolju od slobode” (Ivan Gundulić, *Osman*, ur. Slobodan P. Novak i Antun Pavešković. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1991: 147). Za slične primjere takvog kontrastiranja slobode Dubrovnika s neslobodom drugih Dalmatinaca, Hrvata, Slavena ili Ilira vidi: L. Kunčević, *Mit o Dubrovniku*: 122-123; B. Letić, *Rodoljublje u dubrovačkoj književnosti*: 95-96. Općenita ideja o nepoželjnosti strane vlasti i potrebi za vladarom iz vlastitog naroda vrlo je jasno artikulirana i u jednom govoru koji Tuberon stavlja u usta Stjepana Báthoryja (L. C. Tuberon, *Komentari*: 12-14). Da je slično shvaćanje bilo prisutno i u širem dalmatinskom kontekstu potvrđuje Matija Matulić Alberti, koji u predgovoru svog oficija iz 1617. piše: “...i ne nahodeći se po tolikomu prostoru razlikih strana naših ljudi, ki današnji dan imaju sfoga jazika gospodu nere prisfitli od starine i slovući Grad Dubrovnik...” (*Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, prir. Jakša Ravlić. Zagreb: Matica hrvatska, 1972: 150). Za još primjera ideje da bi vladar trebao biti iz istog naroda kao i njegovi podanici vidi: J. V. A. Fine, *When Ethnicity did not matter in the Balkans*: 184-188, 284.

⁴⁶ “...lodandoli la liberta della natione nostra, e come ogni uno del nostro idioma, doveva desiderare, che tutta la Dalmazia al meno fusse libera si com’è Raugia e ch’ogniuno della lingua nostra doveva gloriarsi della liberta di Raugia, e con simili parole, indolcindolo, mi commincio dapoi molte parole dire... Đuraševićev izvještaj Senatu vezan je uz poznatu aferu s prognanim dubrovačkim vlastelinima Mihom i Pavom Bucignolo (*Lamenta Politica*, ser. 11, sv. 6, f. 43-43’, DAD) (*Processvs secreti Minoris Consilii. Dal 1547-1563*, DAD).

su Đuraševićeve riječi prilično nejasne, čini se da dubrovački diplomat nije sugerirao uspostavu neke dalmatinske “nacionalne” države, već niza (polu) neovisnih urbanih republika; zapravo je predlagao drugim Dalmatincima da osnuju vlastite Dubrovnike.⁴⁷

No, čak i u trenucima kada su se eksplicite zalagali za stvaranje širih etničkih državnih tvorevina, kao u planovima za preosvajanje Balkana od Osmanlija, Dubrovčani nisu razmišljali u kategorijama jedinstvene “nacionalne” države. Drugim riječima, čak ni najveći (pan)slavenski entuzijasti starog Dubrovnika nisu dovodili u pitanje “slobodu” Republike u ime etničke ideologije. Glavni ideolog *Velike zavjere*, M. Orbini, legitimitet svoje imaginarne slavenske države temeljio je prvenstveno na državno-pravnim tradicijama srednjovjekovnog Balkana, osobito srpskoj i bosanskoj, a ne na prostorno mnogo šire koncipiranom etničkom identitetu.⁴⁸ Još jasniji primjer su iskazi kojim su 1611. godine zarobljeni zavjerenici Resti i Giorgi opravdavali svoje protuosmanske akcije pred dubrovačkim vlastima. Iz njihovih svjedočanstava jasno je da nisu zamišljali da će Republika biti dijelom novouspostavljene kršćanske države na Balkanu, već da će očuvati svoju neovisnost. Jednako zanimljivi su i razlozi u prilog zavjereničkom planu, koje je naveo jedan od urotnika, Jakov Resti, a među kojima se uopće ne spominju etničke lojalnosti ili identitet. S jedne strane, Resti se pozivao na religijske dužnosti, jer Dubrovčani kao kršćani “trebaju htjeti da čitav svijet bude kršćanski.” S druge strane, apelirao je na dubrovački patriotizam, jer bi

⁴⁷ Dalmatinske elite su dosezanje slične autonomije ponekad vezivale uz povratak pod vlast austrijskih Habsburga (Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*. Dubrovnik: Časopis “Dubrovnik”, 1990: 7-14). Čitav ovaj diskurs podsjeća na mnogo artikuliraniji diskurs o “slobodi Italije.” Kao i u slučaju Dalmacije, brojni predmoderni talijanski autori zazivali su oslobođenje od vlasti stranaca, no detalji političkog poretka koji bi trebao uslijediti bili su prilično nejasno formulirani (ako uopće). Za talijanski slučaj vidi: Vittorio Di Tocco, *Ideali d'indipendenza in Italia durante la preponderanza Spagnuola*. Messina: Casa editrice G. Principato, 1926: *passim*, osobito 34-42; Rodolfo De Mattei, »L'idea dell'unità e indipendenza d'Italia.«, u: Rodolfo De Mattei, *Il pensiero politico Italiano nell'età della contoriforma*, sv. 2. Milano-Napoli: Riccardo Riccardi editore, 1984: 313-331; Giuseppe Rua, *Per la libertà d'Italia*. Torino: Paravia, 1905; *Nationenbildung. Die Nationalisierung Europas*: 75-161.

⁴⁸ Z. Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*: 179, 184, 188-189. Za detaljnu analizu opsega zamišljenog Kraljevstva Slavena (Rumelije), koja otkriva presudan utjecaj upravo srednjovjekovnih državnih tradicija u određivanju njegovih granica, vidi: Zdenko Zlatar, *Our Kingdom Come. The Counter-Reformation, The Republic of Dubrovnik and the Liberation of the Balkan Slavs*. New York: Boulder, Columbia University Press, 1992: 383-387. Za recentnu analizu Orbinijeva djela vidi tematski blok od nekoliko priloga: 'Kraljevstvo Slavena' Mavra Orbinija - (re)produkcijski okviri i recepcijski horizonti u četiristoljetnom trajanju. Radovi sa znanstvenog kolokvija Zagreb, 5. studenog 2001, ur. Zrinka Blažević. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 43 (2011): 11-112.

novo stanje bilo dobro za Republiku, koja više ne bi trebala plaćati tribut niti biti zavisna od Osmanlija, a još bi se i teritorijalno proširila na susjednu Hercegovinu.⁴⁹ Ideja da bi Dubrovnik trebao biti uključen u istu državu kao i ostali (Južni) Slaveni javlja se tek mnogo kasnije, i to u simptomatičnom periodu - u kasnom 18. stoljeću. Tomo Bassegli je, pod utjecajem ideja Francuske revolucije, zamišljao Ilirsku Republiku u kojoj bi Dubrovnik bio ujedinjen sa susjednim zemljama. No, kao da se i ovdje upleo dubrovački patriotizam: prijestolnica nove države trebao je biti Dubrovnik.⁵⁰

2. Umjesto zaključka: komplementarni identiteti

Kao što je ovaj esej pokazao, predmoderni Dubrovčani razumjeli su ili, bolje rečeno, *zamišljali* političku i etničku zajednicu na različite načine. S obzirom da je pripadnost svakoj od njih određivana na temelju drugačijih kriterija, one su obuhvaćale različite populacije i teritorije koji su se, naravno, djelomično preklapali. Većina Dubrovčana, osim manjine stranog porijekla, smatrala je da pripada unutar šireg okvira etničke zajednice, čije su granice bile mnogo maglovitije i promjenjivije od jasno definiranih granica političke zajednice. Druga važna razlika u dubrovačkom razumijevanju političkog i etničkog identiteta ležala je u njihovim normativnim implikacijama. Od članova političke zajednice očekivalo se republikansko rodoljublje, dok se od članova etničke zajednice očekivala samo neodređena solidarnost i, eventualno, angažman u njegovanju “nacionalnog” jezika i kulture. Konačno, politička zajednica grada-države shvaćana je kao kolektiv s neospornim pravom na autonomiju, dok etnička zajednica nije povlačila zahtjev za specifičnom “nacionalnom” državom, kao što je to slučaj u modernom nacionalizmu.

Općenito govoreći, čini se da su politički i etnički identitet u predmodernom Dubrovniku koegzistirali bez konflikta. Etnički identitet i s njime povezane lojalnosti nikada nisu korišteni da se dovede u pitanje premoć političkog identiteta, pripadnosti i lojalnosti gradu-državi. Takvi izazovi supremaciji političkog

---

⁴⁹ *Dubrovačka akta i povelje*, sv. III/1, prir. Jovan Radonić. Beograd: SKA, 1939: 319. Za analize ovih svjedočanstava: Z. Zlatar, *Our Kingdom*: 304-305; 327; Stjepan Čosić i Nenad Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države: Salamankezi i sorbonezi*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005: 30.

⁵⁰ Žarko Muljačić, »Tomo Basiljević«. *Dubrovnik* 4 (1970): 139-140; Žarko Muljačić, *Tomo Basiljević-Baselji. Predstavnik prosvjećenja u Dubrovniku*. Beograd: SAN, 1958: 55-56, 89, 90, 93.

identiteta periodički su dolazili iz drugih smjerova: na primjer, od religijskog identiteta (treba se sjetiti straha od podijeljenih lojalnosti koji je izazvao dolazak jezuita u Grad), ili pak od lokalnih identiteta, u prvom redu identiteta pobunjeničkog Lastova. "Benignost" etničkog identiteta uvelike je proizlazila iz činjenice da nije postojala specifična politička institucija ili grupacija kojoj je bilo u interesu njegovo propagiranje. Situacija je bila drugačija s protureformacijskim katoličanstvom, čije je promicanje bilo u interesu papinstva, ili pak s partikularnim lastovskim identitetom, čije je propagiranje bilo u interesu nezadovoljne elite tog otoka.

S obzirom da je njihov odnos bio uvelike lišen takvih političkih konotacija, etnički i politički identitet funkcionirali su komplementarno, nadopunjujući se kao dvije različite razine pripadanja. Većina Dubrovčana vjerojatno je razmišljala na sličan način kao slavni firentinski kancelar Coluccio Salutati, koji je za sebe jednom napisao: domovinom Firentinac, narodom Talijan (*patria Florentinus, gente Italicus*).⁵¹ Dubrovačke analogije su, na primjer, Feliks Petančić i Jakov Bunić, uz čija se imena spominju dodaci *Ragusinus Dalmata* ili pak *Epidaurius Dalmata*. Ova koncentrična artikulacija identiteta kroz dvije razine pripadnosti ne podsjeća samo na Salutatija, već i na mnoge dalmatinske humaniste onog vremena.⁵²

Naravno, nema dvojbe da je u službenom političkom moralu, ali vjerojatno i u praksi, pripadnost političkoj zajednici smatrana daleko važnijom od pripadnosti etničkoj. To prvenstvo političkog identiteta osobito se jasno vidi u slučajevima kada se spominjao zajedno s etničkim. Reference na etničke zajednice često su služile samo kao *okvir za sliku Dubrovnika*, kao tamna pozadina naspram koje se jasnije ocrtavala slava i važnost same Republike. Na primjer, Dubrovnik je predstavljan kao slavna republika koja je "hrvatskih... kruna gradov," metropola koja je "prijestolnica Ilirije" ili grad koji je "imena i jezika slavenskoga, kao jedini slobodan, a k tome i najglasovitiji grad ne samo Dalmacije, nego i cijele Ilirije."⁵³

⁵¹ Citat je preuzet iz: Alberto Tenenti, »Profilo e limiti delle realtà nazionali in Italia fra Quattro e Seicento.«, u: *Cultura e nazione in Italia e Polonia dal Rinascimento all'Illuminismo*, ur. Vittore Branca i Sante Graciotti. Firenze: Olschki, 1986: 266.

⁵² Za ove i druge primjere vidi: Michael B. Petrovich, »The Croatian humanists: cosmopolites or patriots?«: 2; Rafo Bogišić, »Hrvatski barokni slavizam.«, u: Rafo Bogišić, *Zrcalo duhovno: Književne studije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1997: 144; Marin Franičević, *Povijest hrvatske renesansne književnosti*. Zagreb: Školska knjiga 1983: 63.

⁵³ Navedeni primjeri preuzeti su iz: *Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića*, prir. Vatroslav Jagić i Gjuro Daničić. *Stari pisci hrvatski*, sv. 5. Zagreb: JAZU, 1873: 352; D. Nevenić-Grabovac, »Ilija Lamprice Crijević, krunisani pesnik. Posmrtni govor svojem ujaku Juniju Sorkočeviću.«: 259; M. Orbini, *Kraljevstvo Slavena*: 243. Za još neke primjere, vidi: B. Letić, *Rodoljublje u dubrovačkoj književnosti*: 106; R. Bogišić, »Hrvatski barokni slavizam«: 159.

Drugim riječima, diskurs o etničkom identitetu često je bio podređen potrebama diskursa o političkom identitetu, odnosno imao izrazitu “dubrovnikocentričnu” notu.⁵⁴

U osnovnim crtama, ovakav odnos između etničkog i političkog identiteta trajao je sve do 19. stoljeća, kada se izmijenio uslijed značajnih promjena povijesnog konteksta. Među tim promjenama najvažnije su bile nestanak stare Republike i pojava modernih nacionalnih ideologija. S dozom sigurnosti mogu se naznačiti dva glavna pomaka u sadržaju i strukturi kolektivnog identiteta Dubrovnika, karakteristična za to razdoblje. S jedne strane, obrnut je poredak važnosti između specifičnog dubrovačkog identiteta, koji gubi političke konotacije, i etničkog ili, bolje rečeno, tada već nacionalnog identiteta. Nacija postaje dominantan oblik kolektivnog identiteta i potiskuje dubrovačku pripadnost, koja se svodi na puki regionalni i/ili urbani identitet, iako obojen impresivnim količinama sentimenta. Drugi važan pomak je činjenica da dolazi do velikog konflikta *unutar* etničkog, tj. nacionalnog identiteta, odnosno da se tijekom 19. stoljeća na tom polju javljaju fundamentalne identitetske dileme, nezamislive predmodernim Dubrovčanima. Naravno, radi se o konfliktu između hrvatskog i srpskog nacionalnog identiteta, ali, u manjoj mjeri, i jugoslavenske integrativne ideologije. Iz perspektive ovog članka osobito je zanimljivo pitanje o utjecaju koji su stariji slojevi etničkog i političkog identiteta imali na te artikulacije modernog nacionalnog identiteta Dubrovčana. No to pitanje, kao i mnoga druga vezana uz transformacije dubrovačkog identiteta u moderno doba, ostaju daleko van dosega ove skromne studije.

---

⁵⁴ Istražujući “ideološki status” diskursa o etnicitetu u predmodernom britanskom slučaju, C. Kidd je došao do analognog zaključka. Reference na etnički identitet često su se javljale “u formi koja ih je činila podobnim za kolonizaciju od strane drugih ideoloških tipova, a najčešći paraziti bili su argumenti za preskriptivnu legitimnost institucija” (Colin Kidd, *British Identities before Nationalism: Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World, 1600-1800*. Cambridge: CUP, 1999: 288, moj prijevod). Na sličan primat “komunalne partikularne političke vizure” ili čak “komunocentričku orijentaciju/perspektivu” u djelima dalmatinskih ideologa ilirizma upozorava Z. Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*: 121, 123, 131-132, 188, 190, 212.

ETHNIC AND CIVIC IDENTITY OF PREMODERN DUBROVNIK (14th-17th CENTURY)

LOVRO KUNČEVIĆ

Summary

This article investigates the ways in which premodern Ragusans understood the relationship between two types of collective identity: their civic identity, the belonging to the community of the Ragusan city-state, and their ethnic identity, the belonging to different culturally defined communities such as “Illyrians”, “Slavs”, “Croats” or “Dalmatians”. The first part of the text explores how the premodern Ragusans differentiated between these two types of “imagined community”. They were distinguished in two main ways. First, different criteria were applied to determine membership in them, and therefore these two communities were seen as encompassing different, albeit overlapping populations. Second, their normative implications were profoundly different, i.e. the duties of their members and their right to political autonomy were conceptualized in a profoundly different manner. The second part of the text addresses the mutual relationship of civic and ethnic identity, stressing that they were not competing or in conflict, but functioned as complementary to each other. Moreover, the discourse on ethnic identity often served the purposes of the more powerful discourse on civic identity.

